

Özge Özdemir, *Geçmişin İzleri*, İletişim Yayınları, 2023, 272 s.

Değerlendiren: Faruk Karaarslan

Sosyal teoride müstakil bir çalışma alanı olarak şekillenen hafıza, Türkiye’de artan bir ilgiyle kitap ve makale çalışmalarına konu olmakta. Özellikle farklı kuşakların hatırlama biçimleri ve hafızalarını günümüze taşıma stratejileri, söz konusu ilginin odaklarından birisidir. Çünkü yakın dönemi karakterize eden ve kuşaklara özgü şekillenen hafızaların izini sürmek, geçmişi anlamaya dair önemli bir çaba anlamına gelmekte. Özge Özdemir’in 2023 yılında İletişim Yayınlarından çıkan *Geçmişin İzleri: Altmışlı ve Yetmişli Yılların Kolektif Belleği* adlı eseri bu çabaya örneklik teşkil edecek niteliktedir. Özdemir, Kocaeli Üniversitesi ve Hacettepe Üniversitesinde İletişim Bilimleri alanında yüksek lisans ve doktora çalışmalarını tamamlamıştır. Halen Goethe Üniversitesi’nde doktora sonrası çalışmalarına devam etmektedir.

Özdemir’in doktora çalışmasının kitaplaşmış hali olan eser, yazarın çocukken kulak misafiri olduğu anlatıların akademik bir ilgiye dönüşmesiyle ortaya çıkmış. Başka bir deyişle yazarın kendi hikâyesini şekillendiren ebeveynlerinin yaşadığı kuşağı anlama çabasının neticesinde üretilmiş. Araştırmacının kendi hikayesini oluşturan bileşenleri keşfetme ve bir bütüne ulaşma gayesi bellek çalışmalarının tabiatına uygun bir hareket noktası olarak karşımızda durmakta. Bu bağlamda kitabın yazılış gerekçesi; konusu ve kapsamı ile son derece uyumlu. Bu aynı zamanda yazarın neden altmışlı ve yetmişli yıllara odaklandığının da izahı niteliğinde.

@ Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, fkaraarslan@erbakan.edu.tr

id <https://orcid.org/0000-0002-2145-9377>

DOI: 10.12658/D0367
insan & toplum, 2024; 14(1): 222-226
insanvetoplum.org

Eser kırklı ve ellili yıllarda doğanlarla yani altmışlı ve yetmişli yıllarda genç olan otuz beş kişi ile yapılan görüşmelerden elde edilen verilerle hazırlanmış. Bu noktada okuyucunun aklına ilk elden bir soru gelmekte: Altmışlı ve yetmişli yılları kuşak olarak kabul etmeye ve bu dönemin müstakil bir hafızası olduğunu düşünmeye imkân veren saik nedir? Yazar eserine bu soruya cevap vererek giriş yapmakta. Ona göre Türkiye’de bu dönemi özel kılan ilk unsur darbeler arasını ifade etmesidir. Bu dönemin gençleri üç darbe arasına sıkışmış durumdadır. Dolayısıyla siyasal belirlenimciliğin çok yüksek olduğu, buna mukabil toplumsal muhalefetin de genişlediği bir dönemdir. Bu yaygın siyasallık ve genişletilmeye çalışılan toplumsal muhalefet alanı, ebeveynlerinden ve eğitim hayatından kopuk, kendine has giyimi, kuşamı, sanat anlayışı olan, bireysel belleğin birlikteliklerle şekillendiği ayırt edici bir kuşak deneyimi ortaya çıkarmıştır. Başka bir deyişle bireysel hatırlamada ortak örüntüler üretmiştir. Yazar geçmişi anlamlandırma biçimi olan belleğe odaklanırken esasında altmışlı ve yetmişlik yıllarda şekillenen ortak örüntüleri deşifre etmeyi amaçlamaktadır. Bugünden geriye doğru bakıldığında söz konusu ortak deneyimlere dair nelerin hatırlandığını ortaya koymuştur.

Eser altı bölümden oluşmaktadır. *Zamansal Kırılmalar ve Bellek Krizi* adlı ilk bölüm kavramsal tartışma niteliğindedir. Yazar bu bölümde bellek çalışmalarının popüler hale gelmesinin arkasındaki nedenleri irdelerken, alanın şekillenmesine ilişkin kısa bir izlek sunmaktadır. Bellek alanının kurucu ismi olarak kabul edilen Maurice Halbwacshs’ın özellikle zikredildiği bu bölüm, çağdaş teoride önemli yer tutan Poul Connerton, Andreas Huyssen gibi düşünörlere dair kısa değinilerde bulunmaktadır. Bu kavramsal girişin ardından Türkiye’de geçmişe bakışın nasıl olduğuna dair bir tartışmanın yer aldığı ve altmışlı yetmişli yılları hazırlayan tarihsel, siyasal ve toplumsal koşulların neler olduğuna ilişkin bir çerçeve ortaya konmuştur. *Türkiye’de Geçmişe Bakıştaki Eşikler ve Kırılmalar* başlığını taşıyan bu bölüm Osmanlı modernleşmesinin ve erken dönem Cumhuriyet modernleşmesinin dönüm noktalarına işaret etmektedir. Bu bölümde aynı zamanda altmışlı yılların neden önemli bir kırılma noktası olduğunun cevabı da aranmaktadır. Yazara göre 27 Mayıs darbesi, 1961 Anayasası, radyonun yaygınlaşması, köyden kente göç hareketleri, gençlik hareketleri ve altmışlıların hemen bitiminde gelen 12 Mart Muhtırası, Türkiye açısından altmışlı yılların köklü değişimlere sahne olmasının nedenidir.

Çalışmanın üçüncü bölümü *Zamansal Deneyim ve Kuşak Belleği* başlığını taşımaktadır. Yazar bu bölüm ile birlikte saha çalışmasını esere yansıtmaya başlamıştır. Görüşmecilerin kuşak deneyimini ve bu deneyime dair hatırlamalarının kolektif çerçevesini ortaya koymayı amaçlamıştır. Bu bağlamda altmışlı ve yetmişli yılların gereklilikleri, dönemin paylaşılan kültürel pratikleri, kolektif deneyime konu olan

şarkılar ve şarkıcılar, popüler kıyafetler ve belirli bir kuşağı derinden etkileyen teknolojik alet olarak radyo bölüme konu edilmiştir. Dolayısıyla bu bölüm altmışlı ve yetmişli kuşakların dönemlerine dair hatırlama pratiklerini çerçevlendirmiştir. Devam eden bölüm ise politik olaylara ve bu politik olaylara mukabil gelişen gençlik hareketlerine odaklanmaktadır. *Devinim Yıllarını Hatırlamak: Altmışlar ve Yetmişler* başlığını taşıyan bu bölüm genel itibariyle iki darbe arasındaki kolektif hatırlama pratiklerini ele almaktadır. Yazar, görüşmecilerin altmışlı yılları renkliliği ile müstesna bir yıl olarak hatırladığını ve bu dönemin tatlı anıların gömülü olduğu yıllar olduğunu ifade etmektedir. Yazarın ifadelerine göre “Bu yıllarla ilgili hatıra gelenler arasında açık hava sinemaları, beğeniyle dinlenen şarkılar, sıcak aile ortamı, ılık aşklar, özlenen arkadaşlıklar, şenlikli kalabalığıyla hatırlanan mahalle yaşantıları gibi meseleler daha çok yer alıyor” (s. 107). Yazar bu yılların 27 Mayıs Darbesi sebebiyle Demokrat Partililer tarafından çok hoş hatırlanmadığını ifade etse de genel olarak 12 Mart’a doğru özgürlük ortamının tükenmeye başladığına ve gençlik hareketlerinin yoğunlaştığına dair kolektif hatırlama pratiklerinin olduğunu ifade etmektedir. 12 Eylül’e doğru ise hatıralar bütünüyle karamsarlaşmakta ve tükenen hayat öykülerine dönüşmektedir.

Eserin beşinci bölümü *Geçmiş Altındaki Farklı İzler: Toplumsal Sınıf ve Cinsiyet* başlığını taşımaktadır. Bu bölüme kadar döneme ilişkin hatırlama pratiklerini ele alan yazar beşinci bölüm ile farklı toplumsal sınıfların ve cinsiyetlerin farklılaşan hatırlamalarını konu edinmektedir. Bu bağlamda öncelikle kır kent ayrımına odaklanan yazar, sonrasında ekonomik düzey farklılaşmasına odaklanmış ve görüşmecilerinin toplumsal konumuna göre deneyimlerinin farklılaştığını iddia etmiştir. Yazara göre görüşmecilerin toplumsal konumu hatırlama pratiklerini doğrudan etkilemektedir ve dönemin zor koşullarının nasıl atlatıldığı görüşmecilerin köylü/kentli oluşuna ve ekonomik durumuna göre değişmektedir. Bu bölümün bir diğer teması cinsiyettir. Dönemin kamusal anlatıları ve hatırlama pratikleri erkeklere özgüdür. Ev içi hatırlamalar ve sınırlanan benlik anlatıları ise kadınlara özgüdür. Bu anlamda yazara göre altmışlı ve yetmişli yılların hatırlanmasında kadınların ve erkeklerin toplumsal görünürlüklerine ilişkin önemli farklar bulunmaktadır.

Eserin altıncı ve son bölümü seksenli yılların ürettiği kırılmayla başlıyor. Görüşmecilerin bu yıllara dair sorunların ve sıkıntıların derinleştiğine dair hatıralarının yanı sıra ilerleyen yıllarda özgürlük ikliminin gün geçtikçe kaybedildiğine dair anlatıları bu bölümün temel iddiasını oluşturuyor. *Zamansal Evin Dinmeyen Hasreti: Nostalji ve Bellek* başlığını taşıyan bu bölüm esasında sorunların derinleştiği kadar nostalji duygusunun da yoğunlaştığı bir hatırlama pratiğinin altını çizmektedir. Özellikle altmışlı yıllara duyulan nostaljinin ve bu yıllardaki özgürlük ortamına ilişkin özlemlerin dile getirildiği bölüm, nostaljinin ve özlemin esasında şimdiki zamana verilen bir

cevap olduğu ve şimdiki zamandan duyulan hoşnutsuzluğun farklı bir yoldan ifade biçimi olduğu görüşüyle tamamlanmaktadır.

Eserin sonuç bölümünde altmışlar ve yetmişlere ilişkin çoğul bir bellek anlatısının ortaya çıktığını vurgulayan yazar, bu çoğul anlatıya rağmen hatırlamaya ilişkin ortak paydaların varlığı ve benzer deneyimlerin anlatıya dönüşmesi bir kuşak nosyonunun ortaya çıktığını vurgulamaktadır. Dolayısıyla ilk başta sorulan altmışlı ve yetmişli yılları müstakil bir kuşak olarak zikretmeye imkân veren hususlar nelerdir sorusuna, dönemin kolektif belleğine dair yaptığı nitel görüşmeler neticesinde bir cevap verilmiştir.

Eser akademik dil ve üslup açısından anlaşılır ve akıcı niteliktedir. Görüşmecilerin hikayesine odaklanması ve dönemin anlatılarını dile getirmesi okuyucunun ilgisini canlı tutmaktadır. Fakat her anlatının aynı zamanda kurgusal bir yönünün olduğunu hesaba katmak gerekir. Bu anlamda esere yöneltilebilecek en ciddi eleştiri, yazarın belleğin çarpıtma dinamiklerini hesaba katmamış olmasıdır. Her hatırlamanın belirli çarpıtmalar eşliğinde şekillendiğini ve hatırlanan nesne ya da olayın hatırlanan güne zamansal mesafesinin çarpıtmayı arttırdığını (Schudson, 1995), göz önüne aldığımızda bu noktanın ihmali tolere edilebilir değildir. Yazarın eserinde en azından yanlış hatırlamalara ilişkin tehlikelerin farkında olduğunu ve bunu minimuma indirmek için alabileceği tedbirleri belirtmesi gerekir. Hafıza çalışmalarında anıların yanlış ya da ben merkezli kurgulanarak anlatılmasına dair yaygın deneyimden istifade edilerek, hafıza çalışmasının risklerini ortaya koymak çalışmanın seyri açısından son derece önemlidir. Bu bağlamda her bir görüşmecinin anlatısında tabii olarak bulunan kurgular, çarpıtmalar ve kahramanlaştırmalar araştırma pratiği açısından dikkate alınmalıdır.

Eserde üzerinde durulması gereken bir diğer önemli nokta; yazarın çalışmasındaki hareket noktası ile araştırma pratiği arasındaki ilişkiyi kurmamasıdır. Kendi çocukluğunda duyduğu anlatılardan hareket ettiğini ve bu anlatıların peşine düştüğünü belirten yazar, esasında kendi belleğini inşa eden anlatıların izini sürüyor. Bu bağlamda yazarın anlatılarla şekillenmiş olsa da altmışlı yetmişli yıllara dair bellek izleri bulunuyor. Bu bellek izleri ile bir araştırma gerçekleştiriyor. Bu noktada yazarın ele aldığı konuya ilişkin kendi belleğinin çerçevesini ortaya koyması ve saha ile kurduğu ilişki düzlemini netleştirmesi beklenmektedir. Otoetnografik bir gözle kendi belleğindeki serimlemeden gerçekleştirilen yönelim araştırmacı ile saha arasındaki irtibat noktalarını gölgelemektedir. Nicel bir mantıkta gerçekleştirilen çalışmalarda bu irtibat noktası, araştırma pratiğinin kendi doğası gereği önemsizken, bellek araştırmalarında kritik bir rol oynamaktadır. Elbette bu irtibat noktasını işaretlemek politik pozisyonların, kültürel parantezlerin, zihinsel bağlamın ifşası

risksini ve çalışmanın nesneliliği sorunlarını beraberinde getirmektedir. Fakat bellek çalışmalarının tüm bu sorunların kabulü üzerine kurulduğunu düşündüğümüzde, ifşa olarak anlamlandırılabilir sorunlar çalışmanın güçlü yönlerine dönüşmektedir. Bu anlamda yazarın kendi belleğinin toplumsal çerçevesini, araştırma hikayesini, sahada karşılaştığı sorunları, saha ile kurduğu duygusal irtibat ve kopuş noktalarını şeffaf bir şekilde ortaya koyması beklenmektedir. Bu beklenti, son bölümde vurgulanan nostaljinin, neden geçmişteki hayıflanmalar ve kendini gerçekleştirememe sorunlarıyla irtibatlı okunmayıp şimdiki ve geleceği beğenmeme duygusu eşliğinde değerlendirildiğinin cevabını ortaya koyabilecektir.

Yazarın kendi deneyimi ile saha çalışması arasındaki düzlemi şeffaflaştırmasının ortadan kaldıracığı en önemli risk, saha çalışmasında öznel yaklaşımların var olabileceğini kabul etmesi ve bu kabul ile ele aldığı konuyu anlama çabasına girişmesidir. Tutarlı olma gayesini ortaya koyan ve çalışmanın öznel yönlerini kabul eden araştırma pratiği, ortaya çıkan sonuçların genellenebilir olmayacağını beyanır. Bu noktada yazar altmışlı ve yetmişli yılların hafızasını ortaya koyduğunu iddia ederken esasında kendi öznel bakışı ile şekillenen saha deneyiminin çıktılarını ifade etmektedir. Bu durum eserin birçok yerinde görünür hale gelmektedir. Örneğin yazar görüşmelerin 2002 yılından itibaren AK Parti ile baskıcı yöntemlerinin arttığı, ekonomik krizlerin yoğun olduğu, muhalif kesimlerin bastırıldığı, gelecek beklentilerinin belirsiz ve umutsuzlukla anıldığı bir atmosferde olduğunu iddia etmektedir (ss. 219-220). Yazarın bu politik tutumuna dayanan perspektifi başka bir toplumsal kesimin anlatısı ve hafızası için kabul edilebilir olmayabilir. Ya da özgürlük ve çeşitlilik ortamı olarak ifade edilen (ss. 121-125) ellili ve altmışlı yıllar farklı bir görüşmeci grubu açısından ülkenin cumhurbaşkanının idam edildiği ve vesayet sisteminin kendini derinden hissettirdiği, toplumsal muhalefetin imkânsız olduğu bir dönem olarak tanımlanabilir. Bu, siyasal kutuplaşmanın her daim yoğun olduğu toplumda görüşmecilerin seçilme parametreleri ve araştırmacının kendi öznel yargılarını paranteze alma becerisi ile doğrudan ilintilidir. Aksi takdirde politik hesaplaşmaların sahnesi olmaya müsait bir zemine sahip olan bellek çalışmalarında, amacın üzüm yemekten ziyade bağcıyı dövmek olduğu kanaati okuyucuda uyanabilir.

Kaynakça

Schudson, M., (1995), Dynamics of distortion in collective memory. Daniel, L. S., (Eds.) *Memory Distortion: How minds, brains, and societies reconstruct the past*, Harvard University Press, 346-364.